

Єлена (Любов) Колядюк

СВЯТООТЦІВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ «СКЕЛІ» В МТ 16:18 ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОЛЕМІКИ МІЖ ЛЬВОМ КРЕВЗОЮ І ЗАХАРІЄЮ КОПИСТЕНСЬКИМ

Проаналізовано святоотцівське розуміння значення слова «скеля» в Мт 16:18 через призму полеміки між Львом Кревзою та Захарією Копистенським. Унійний та православний автори на основі патристичної екзегези цього біблійного стиха розвивають цілком різні бачення «скелі Церкви». На прикладі їхньої аргументації показані шляхи та засоби реценції святоотцівської думки в українському богослов'ї XVII ст.

Ключові слова: полеміка, примат, апостол Петро, «скеля», екзегеза, Отці Церкви.

Вступ

У науковій літературі неодноразово відзначали незадовільний стан вивчення православно-католицького полемічного письменства кінця XVI–XVII ст. в Речі Посполитій. Досить чітко вказав на цю проблему український історик Сергій Савченко¹, наголосивши при тому, що особливо занедбаною сферою дослідження є богословський зміст полемічних творів. Головною причиною цього, на його думку, є те, що цією ділянкою дослідження займаються переважно історики та філологи, яких богословські питання мало цікавлять², або, як влучно висловився ще в кінці XIX ст. російський дослідник Микола Сумцов, те, що досі «дослідники літератури

¹ Сергій Савченко. Полемічна література XVI–XVII ст. в українській історіографії // *Український історичний журнал* 5 (2007) 158-174.

² Див. Ігор Шевченко. Релігійна полемічна література на українсько-білоруських землях у 16–17 століттях // Ігор Шевченко. *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку 18 століття* / перекл. з англ. М. Габлевич. Львів 2014, с. 164.

не наважувалися зануритися в надра схоластичних тлумачень догматів віри»³. На цю проблему недостатнього вивчення богословського змісту полемічних творів згаданої епохи вказав також Крістіан Ганнік⁴.

Савченко зміг знайти тільки три невеличкі статті, автори яких звернулися до богословської тематики полемічної літератури: дослідження М. Корзо про православні та католицькі катехизми, Л. Бережної про ідею митарств у творах Й. Галятовського та Л. Довгої про соціальну утопію в І. Гізеля⁵. Відтоді з'явилося ще кілька праць. У 2007 р. вийшла монографія вже згаданої М. Корзо, присвячена українським та білоруським катехизмам XVI–XVIII ст.⁶ Тут варто зауважити, що деякі з катехизмів того часу, наприклад, Петра Могили чи Степана Зизанія, містили окремі теми полемічного характеру (як про питання *Filioque*). У двох недавніх працях острозьких дослідників, які розглядають твір «Тренос» Мелетія Смотрицького з точки зору філософії, частково заторкуються і богословські теми, наприклад, питання походження Св. Духа⁷. Суто богословській тематиці присвячено дисертацію авторки цієї статті, де досліджено тему першенства папи Римського в творах Льва Кревзи та Захарії Копистенського⁸. Крім того, можна назвати кілька коротких публікацій у збірниках та періодичних виданнях з богословських питань у вже згаданому «Тре-

³ Николай Сумцов. Характеристика южнорусской литературы XVII в. // *Киевская старина* 1 (1885) 14; цит. в: С. Савченко. Полемічна література, с. 160.

⁴ Christian Hannick. Перевод и переработка богословских и патристических текстов в трактатах Льва Кревзы и Захарии Копыстенского // *Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia Ucraina e Russia XVI–XVIII secolo* / ред. G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli [= Slavica, 3]. Alexandria 1999, с. 141.

⁵ М. Корзо. Украинские и белорусские православные катехизисы конца XVI–XVII вв.: к вопросу о становлении богословского дискурса // *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Збірник пам'яті В. Нічик*. Київ 2005, с. 320-346; Л. Довга. Соціальна утопія Інокентія Гізеля // Там само, с. 227-266; Л. Бережна. «Третє місце удержаніє істязательное». Ідея митарств у творах Йоанікія Галятовського та українських православних синодиках // Там само, с. 267-280.

⁶ Маргарита Корзо. *Украинская и белорусская катехитическая традиция конца XVI–XVIII. Становление, эволюция и проблема заимствований*. Москва 2007.

⁷ Петро Кралюк, Віталій Щепанський, Микола Якубович. «Тренос» Мелетія Смотрицького в дискурсі західної філософської думки. Острого 2012; Віталій Щепанський. *Рецепція релігійної філософії середньовіччя у «Треносі» М. Смотрицького*. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук за спеціальністю релігієзнавство. Острого, 2015; див. також: Віталій Щепанський. *Рецепція релігійної філософії середньовіччя в «Треносі» М. Смотрицького*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Острого 2015.

⁸ Lyubov Kolyadyuk. *Der Primat des Papstes bei Lev Krevza und Zacharija Kopystens'kyj*. Lviv 2015.

носі»⁹ чи про богословську думку М. Смотрицького назагал¹⁰, а також дослідження Л. Бережної¹¹ чи Л. Квасюк¹² про інших авторів того часу. Як бачимо, зацікавлення богословською тематикою полемічного письменства за останні роки дещо зросло. Однак, якщо врахувати кількість полемічних трактатів, написаних наприкінці XVI і в XVII ст., – каталог Михайла Возняка нараховує біля 140 творів¹³, – то напрошується висновок, що зроблено ще досить мало.

Як наголосив уже згаданий К. Ганнік, надзвичайно цікавим, але мало дослідженим аспектом полемічних творів є рецепція та інтерпретація їхніми авторами святоотцівської богословської думки¹⁴. Яскравими прикладами такої рецепції є два відомі полемічні трактати: «Оборона церковної єдності» (1617) Льва Кревзи та «Палінодія» (1617–1624) Захарії Копистенського. Ведучи суперечку про першенство апостола Петра, обидва автори спираються у своїй аргументації на святоотцівську екзегезу окремих євангельських уривків і приходять до цілком протилежних висновків; твори святих отців служать для кожного з них інструментом, щоб або легітимізувати, або ж заперечити першенство папи Римського. Показовим є в даному випадку тлумачення слова «скеля» у Мт 16:18, яке ми розглянемо у цій статті.

⁹ Лариса Квасюк. Філософські категорії Аристотеля в аргументації на захист східнохристиянської інтерпретації догмату про походження Святого Духа у «Треносі» (1610) Мелетія Смотрицького // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 661 (2010) 103-108; Віталій Щепанський. Рецепція середньовічної філософії про походження людської душі у «Треносі» Мелетія Смотрицького // *Наукові виклади: Філософські аспекти* 6 (2013) 68-71; Віталій Щепанський. Рецепція середньовічної антропології у «Треносі» Мелетія Смотрицького // *Наукові виклади: Філософські аспекти* 4 (2014) 74-77; Віталій Щепанський. Концептуальний аналіз доктрини філіокве у «Треносі» М. Смотрицького // *Релігія та Соціум* 1-2 (17-18) (2015) 303-309.

¹⁰ Леонід Ушкалов. Мелетій Смотрицький: релігійна полеміка як чин себепізнання // *Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць* [= Львівська медієвістика 3]. Львів 2010, с. 7-23; Marek Melnyk. Ekskluzywizm soteriologiczny w myśli Melecjusza Smotryckiego // Там само, с. 24-40.

¹¹ Лілія Бережна. Шукаючи третій шлях: есхатологія і спасіння у творах Іпатія Потія та Мелетія Смотрицького // *Київська академія*, вип. 6. Київ 2008, с. 19-36.

¹² Лариса Квасюк. Полемічна інтерпретація догматів у катехізисах 1595–1596 рр. Стефана Зизанія // *Наукові записки: Серія «Культурологія»*, вип. 6. Острогоз 2010, с. 28-40; Лариса Квасюк. Полемічна інтерпретація догматів у катехізисах Петра Могилы // *Наукові записки: Серія «Філософія»*, вип. 7. Острогоз 2010, с. 40-58; Лариса Квасюк. «Книжниця» у шести розділах (Острогоз, 1588) як пам'ятка полеміки // *Наукові записки: Серія «Історичні науки»*, вип. 18. Острогоз 2011, с. 141-156.

¹³ Михайло Возняк. *Історія української літератури*. 2-ге видання, виправлене. Львів 2012, с. 790-805.

¹⁴ С. Hannick. Перевод и переработка, с. 141.

Інтерпретація думки отців щодо Мт 16:18 в «Обороні» Льва Кревзи

Лев Кревза, архимандрит унійного монастиря Св. Тройці у Вільно (1617–1621), а згодом архієпископ смоленський і чернігівський (1625–1639), видав 1617 р. у Вільно польською мовою свій твір «Оборона церковної єдності»¹⁵. Як впливає з передмови, поява книги була пов'язана із запланованим публічним диспутом між православними та католиками стосовно різних спірних пунктів, який, однак, не відбувся. Тому аргументи було викладено в книзі, причому, як наголошує автор, він хотів спиратися на «докази... зі слов'янських книг, старовинних, несумнівних»¹⁶.

Головна ціль Кревзи – на фоні нещодавно укладеної унії з Римом довести, що папа Римський є законним найвищим пастирем Церкви, і що всі християни під страхом втрати спасіння мають його слухати. Основним підґрунтям для такої тези є те, що сам Христос надав найвищу владу в Церкві св. апостолу Петру, а папа є його законним наступником¹⁷. Першим доказом цього служать для Кревзи євангельські слова з Мт 16:18, де Христос каже до Петра: «Тож і я тобі заявляю, що ти – Петро (скеля), і що я на цій скелі збудую мою Церкву й що пекельні ворота її не подолають»¹⁸. Звернення «Петро», або «скеля», та фраза «я на цій скелі збудую мою Церкву» є для Кревзи основним доказом того, що Петро отримав від Христа найвищу владу в Церкві. Як відомо, наш автор не є першим і одиноким у своєму твердженні. Мт 16:18 вважається «класичним» євангельським стихом для підтвердження примату папи в Римо-Католицькій Церкві, що має довгу традицію. Уже в III ст. єпископ Риму Стефан покликався на цей стих, щоб надати особливого авторитету своїй

¹⁵ Kreuza Leon. *Obrona iednosci cerkiewney, abo Dowody ktorymi się pokázuie, iż Grecka Cerkwiew z Láćińską ma być ziednoczioná*. Wilno 1617. Див. також пізніше видання Петра Гільтебрандта: *Оборона унії*. Сочиненіє Виленскаго архимандрита Льва Кревзы, 1617 года // *Памятники полемической литературы въ Западной Руси*. Книга 1 [= Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссією, 4]. С.-Петербургъ 1878, с. 157-312, а також: Lev Krevza's *A Defense of Church Unity* and Zaharija Kopystens'kyj's *Palinodia*, ч. 1: *Texts /* перекл. і вступ Bohdan Strumiński [= Harvard Library of Early Ukrainian Literature. English Translations 3/1]. Cambridge, MA. 1995 (далі – HLEUL 3/1). Окрім цього, видано окремий том, де ідентифіковано джерела, якими користувались Кревза та Копистенський: Lev Krevza's *A Defense of Church Unity* and Zaharija Kopystens'kyj's *Palinodia*, ч. 2: *Sources /* упоряд. Bohdan Strumiński та Igor Strumiński [= Harvard Library of Early Ukrainian Literature. English Translations, 3/2], Cambridge, MA. 1995 (далі – HLEUL 3/2)

¹⁶ *Оборона*, с. 162 (тут і далі номери сторінок вказані за виданням П. Гільтебрандта; див. прим. 15; тут і далі з «Оборони» та «Паліодії» переклад Л. Колядюк).

¹⁷ *Оборона*, с. 159-162.

¹⁸ Тут і далі Св. Письмо цитоване за перекладом Івана Хоменка.

позиції в суперечці про нове хрещення еретиків¹⁹. Ідею про примат папи почали послідовно розвивати за понтифікату папи Дамаса (366–384)²⁰, і відтоді євангельський стих увійшов до постійного асортименту тез католицьких апологетів папської вищості. Достатньо в цьому контексті лише згадати сучасника Кревзи – Роберто Белларміно (1542–1621)²¹. Цитата з Мт 16:18-19 поряд із Йо 1:42 та Йо 21:15-17 стала основним біблійним підґрунтям для проголошення догми про примат папи на I Ватиканському соборі (1869–1870)²².

Лев Кревза, однак, щоб надати своїй аргументації більшої переконливості в очах православних, покликається не на пізніших апологетів папського примату, а на давні джерела – на слова «наших Східних св. отців, яких обидві сторони – так ми, як і вони – поважаємо і... слухаємо»²³. На його думку, отці та визначні богослови Церкви також визнавали найвищий авторитет св. апостола Петра і трактували Мт 16:18 саме в такому значенні. Для цього Кревза наводить низку висловлювань Отців Церкви. Наприклад, Йоан Златоустий каже в Гомілії 14 на Євангеліє від Матея: «Ти – Петро, тобто Кифа, що означає скеля»²⁴ (що, однак, є нічим іншим, як просто цитуванням стиха Мт 16:18). Чи в іншому (неавтентичному) творі цього ж отця сказано: «Слухайте, що Він сказав до Петра – стовпа, фундаменту, якого назвали “Петром”, тому що він був зміцнений [через віру]»; трохи далі в тому ж творі сказано про Петра таке: «Стовп Церкви, фундамент віри, Петро, верх і голова апостольської громади»²⁵. Йоан Дамаскин у творі «Варлаам і Йоасаф» називає Петра «верховний учень, скеля віри»²⁶. А, як вважає Кревза, Василій Великий (насправді ж Євсевій Емесський), каже так:

¹⁹ Klaus Schatz. *Der päpstliche Primat: Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*. Würzburg 1990, с. 27.

²⁰ Див. L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 174.

²¹ Roberti Bellarmini. *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos*. В 4-х томах. Köln 1615–1628.

²² Конституція «Pastor aeternus»; див.: Heinrich Denzinger. *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum = Kompendium der Glaubensgeschichte und kirchlichen Lehrentscheidungen*. Lateinisch-deutsch. / виправ. та перекл. на нім. за співпрацею Н. Hoping, упоряд. Р. Hünermann. Freiburg–Basel–Rom–Wien³⁸ 1999, № 3050-3064.

²³ *Оборона*, с. 163-164.

²⁴ Joannes Chrysostomus. *In Matthaicum homilia XIV 2* // PG 57, 219.

²⁵ Joannes Chrysostomus. *Sermo de Pseudopropheta 3* // PG 59, 557 (неавтентичний твір).

²⁶ Joannes Damascenus. *Vita Barlaam et Joasaph XI* // PG 96, 959-960; St. John Damascene. *Barlaam and Ioasaph* // G. R. Woodward та H. Mattingly [= The Loeb Classical Library]. London 1914, с. 162-163.

Петро називається скелею, але не так, як Христос є скелею, а як Петро; бо Христос є непорушною скелею, а Петро для скелі. Бо хоч своє достоїнство Господь дає іншим, однак Себе цього не . Він – світло, але мовить: ви – світло світу. Він – священик, але чинить священиків. Він – агнець, однак каже: оце вас посилаю як овець поміж вовків. Він – скеля, але вчинив скелю.²⁷

Ці та ще кілька подібних висловлювань²⁸, які Кревза майже не коментує, мають переконати читача, що Отці Церкви наділяли апостола Петра найвищим авторитетом у Церкві.

Якщо проаналізувати ті цитати, то впадає в око, що хоч апостола Петра і названо «верховним учнем» чи «головою апостолів», та все ж слово «скеля» чи «фундамент» тут скрізь пов'язане з вірою або особою Христа. Це має деякі причини.

У ранній Церкві при тлумаченні Мт 16:18-19 головну увагу звертали не на першість Петра, а на кінцевий стих, де йшлося про владу ключів, яка давала право «зв'язувати» чи «розв'язувати». Це питання було особливо актуальним у III ст. в суперечці про можливість прощення гріхів, вчинених після хрещення²⁹. Трактатування Мт 16:18 спочатку не було пов'язане з функцією влади в Церкві чи наступництвом якогось певного єпископа від Петра, бо моноєпископат (управління громадою одним єпископом) почав розвиватись на Заході щойно від середини II ст. У ті часи першочерговим завданням було відокремити автентичне християнське вчення від ересей, і тут важливу роль відіграло апостольське наступництво. На фоні цього апостол Петро служив, задля його визнання Христа, зразком віри.³⁰ Тому багато отців – як східних (напр. Орigen, Теодор Мопсуестійський чи Йоан Златоустий), так і західних (Кипріян, Амвросій, Августин) – розуміли і тлумачили «скелю» в Мт 16:18 як віру або визнання Петра. Августин розвинув цю думку ще далі: для нього не лише Петро – скеля, а й сам Христос (на основі 1 Кор 10:4). Цю думку перейняли його наступники, як на Сході, так і на Заході, наприклад, Тома Аквінський³¹.

²⁷ Basilius Magnus. *Homilia de poenitentia* 4 // PG 31, 1481–1484 (неавтентичний твір); *Оборона*, с. 164–165.

²⁸ *Оборона*, с. 163–166.

²⁹ Див. Wolfgang Klausnitzer. *Der Primat des Bischofs von Rom. Entwicklung – Dogma – Ökumenische Zukunft*. Freiburg–Basel–Wien 2004, с. 101; поп. L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 170.

³⁰ W. Klausnitzer. *Der Primat des Bischofs von Rom*, с. 102.

³¹ Див. Joseph Ludwig. *Die Primatworte Mt 16,18.19 in der altkirchlichen Exegese* [= Neutestamentliche Abhandlungen, 19/4]. Münster 1952, с. 40, 45–46; Ulrich Luz. *Das Evangelium nach Mat-*

Частина отців пов'язувала слово «скеля» з особою Петра (на основі слів Христа), зокрема Епіфаній із Саламіну, Василій Великий, Григорій Богослов та Григорій Нисський, але таке тлумачення не пов'язувалось із єпископом Риму³². І навіть якщо отці іменували Петра такими епітетами як «перший» чи «верховний учень», або «голова апостолів», то мали на увазі першість Петра не в юрисдикційному значенні влади, а просто відзначали Петра як того, хто перший повірив у Христа, або як особливо ревного і непохитного у вірі, що, наприклад, часто повторює Йоан Златоустий³³.

Православна Церква донині пояснює Мт 16:18 саме в такому святоотцівському значенні, тобто що «скелю» є або віра, або Христос. Ці тлумачення перебрали також такі представники Реформації, як Мартін Лютер і Жан Кальвін. На Заході, починаючи від IV ст., все більше наголошували на тому, що єпископ Риму – спадкоємець Петра, і відповідно тлумачили стих Мт 16:18 у значенні найвищої влади в Церкві. Такі католицькі апологети папської влади часів Контрреформації, як Томас Каєтан чи вже згаданий Белларміно, наголошували саме на такому тлумаченні, ігноруючи екзегезу ранньої Церкви³⁴. До когорти цих апологетів належав також і католицький історик Цезар Бароній, автор багатотомної праці «Церковні аннали» (Рим, 1588–1607), якими, тобто їх польським перекладом, користувався Кревза³⁵. Ймовірно, що він також користувався відомим твором Белларміно «Контроверсії»³⁶, який вважали «підручником контроверсійного богослов'я»³⁷.

Відповідь Льву Кревзі у «Палінодії» Захарії Копистенського

У відповідь на твір Кревзі архимандрит Києво-Печерського монастиря Захарія Копистенський видав обширний трактат під назвою: «Палінодія,

thäus, 2. Teilband: *Mt 8-17* [= Evangelisch-katholischer Kommentar zum Neuen Testament, 1/2]. Zürich² 1999, с. 478; L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 220.

³² J. Ludwig. *Die Primatworte*, с. 50-53.

³³ Див. там само, с. 54-56.

³⁴ W. Klausnitzer. *Der Primat des Bischofs von Rom*, с. 102-103; L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 221-222.

³⁵ На це часто вказують видавці гарвардського видання «Оборони» та «Палінодії». Див. прим. 15.

³⁶ Див. L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 228.

³⁷ Thomas Dietrich. *Die Theologie der Kirche bei Robert Bellarmin (1542-1621). Systematische Voraussetzungen des Kontroverstheologen* [= Konfessionskundliche und kontroverstheologische Studien, 69]. Paderborn 1999, с. 294; про використання Кревзою згаданих творів див. L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 226-228.

сирѣчь книга обороны святой апостольской всходнѣй Церквы кафолической и святыхъ патріарховъ и о грекохъ и о росохъ христіанехъ в ласце Божой». Твір був написаний у роках 1617–1627, однак довгий час лишався ненадрукованим. Перше його видання здійснив Петро Гільтебрандт щойно в XIX ст.³⁸ Як впливає з назви твору, автор мав на меті захистити традицію Східної Церкви та засвідчити віру отців³⁹. Свою відповідь він обіцяє будувати не на показному, проте порожньому красномовстві, «але в ширості та простоті серця», керуючись однією правдою⁴⁰, а докази брати зі Святого Письма, праць авторитетних богословів і достовірних письменників та істориків⁴¹. Копистенський не згадав якраз того, що велику частину своїх аргументів він запозичив з книги хорватського католицького архієпископа Марка Антоніо де Домініса (1560–1624), що став англіканцем, але згодом знову повернувся до Католицької Церкви⁴². Уже як англіканець, будучи під впливом ідей Лютера, де Домініс видав твір «Церковна республіка» (Лондон, 1617–1622), спрямований проти примату папи та його захисників – Белларміно, Каєтана та інших⁴³, де він, між іншим, розвиває згадані святоотцівські думки, які часто майже дослівно запозичує Копистенський. Тому не дивно, що в «Палінодії» так часто трапляються закиди проти Белларміно.

У відповіді Крєвзі Копистенський розвиває свій виклад, йдучи за думками де Домініса. На основі цитат зі Св. Письма (Еф 4:15-16; Йо 10:14-16; Євр 7:14-17; Мт 21:42.44; 1 Кор 3:11 тощо) автор «Палінодії» доводить, що головою, верховним пастирем, первосвящеником, наріжним каменем та фундаментом Церкви є сам Ісус Христос⁴⁴. Саме Христос займає всі

³⁸ Палинодія. Сочиненіє Захаріи Копыстенскаго 1621 года // *Памятники полемической литературы въ Западной Руси*, кн. 1 [= Русская историческая бібліотека, издаваемая Археографическою комиссією, 4]. С.-Петербургъ 1878, с. 313-1200. Див. також англomовне гарвардське видання: прим. 15.

³⁹ *Палінодія*, с. 319-320 (тут і далі номери сторінок вказані за виданням Петра Гільтебрандта; див. прим. 38).

⁴⁰ Там само, с. 323.

⁴¹ Там само, передмова, с. 322.

⁴² На це вперше звернув увагу російський вчений М. Петров: Николай Петров. Сплѣтскій архієпископъ Маркъ Антоній Господнѣичъ и его значеніє въ южнорусской литературѣ XIX вѣка // *Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые И. Н. Батюшковым*, вип. VII: *Холмская Русь*. С.-Петербург 1885, с. 274-303, а український дослідник А. Іщак у незакінченій дисертації ідентифікував частину запозичень Копистенського: *Andreas Išćak. De Zacharia Kopystenskij eiusque „Palinodia“: Opere polemico contra primum R. Pontificis et Unionem confecto* // *Богословія* 8 (1930) 161-196; 9 (1931) 64-106; 219-234; 335-356; 10 (1932) 7-26; 101-133.

⁴³ Див. Л. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 234.

⁴⁴ *Палінодія*, с. 336-339.

уряди в Церкві, але Він уділяє всі ці привілеї своїм апостолам – всім *однаково*, нікому не віддаючи перевагу. Так Копистенський тлумачить наведений вище вислів Євсевія Емеського, який для нього аж ніяк не є доказом першості апостола Петра⁴⁵. Тут слід зазначити, що серед отців та богословів дійсно була поширена думка, що різні «імена» Христа могли бути перенесені також і на апостолів, але в значенні походження від Христа, або участі в Христі, або як самоуділення Христа. Так вважали, наприклад, Ориген, Єронім та Августин⁴⁶.

Далі Копистенський виділяє чотири значення слова «скеля» у святоотцівських творах. Перше значення він розглядає коротко⁴⁷, покликаючись на Оригена⁴⁸ та Амвросія Медіоланського⁴⁹. У цьому сенсі ім'я «Петро» (від грецьк. πέτρος, тобто «від каменя», «кам'яний» або «камінь») розумілося в Церкві як *людина віри*. Ориген дійсно вважав, що кожен віруючий, який через дане йому згори просвітлення визнає Христа Сином Божим, є Петром, але в Оригена це пояснення пов'язане з містикою та духовністю. Амвросій же наголошує, що той, хто наслідує Петра у вірі, перемагає плоть і є фундаментом Церкви⁵⁰.

Друге значення «скелі» – це *віра і визнання*. Петро увірував у Христа через просвітлення від Бога-Отця (Мт 16:17) і визнав, що Христос – Син Божий (Мт 16:16). Саме на цій вірі і визнанні, а не на Петрі як людині, Христос у Мт 16:18 пообіцяв збудувати Церкву. Цю обіцянку Він виконав пізніше, про що буде мова нижче⁵¹. Так вважають Йоан Златоустий, Кирило Александрійський, Григорій Нисський, Епіфаній, Теодорет, Йоан Дамаскин, Ісидор Пелусійський, Теофілакт⁵², чиї вислови цитує Копистенський. Наприклад, Йоан Златоустий каже в Гомілії 14 на Євангеліє від Матея: «Ти – Петро, і на цій скелі я хочу збудувати мою Церкву, тобто на вірі його визнання»⁵³. Він вважає, що Церква збудована не на людині, а на вірі. Віра є скелею, бо вона витримує бурі, не хитаючись. Ця будівля не матеріальна, а збудована з віри і визнання, тому й непереможна. Скеля

⁴⁵ Там само, с. 339.

⁴⁶ Karlfried Fröhlich. *Formen der Auslegung von Matthäus 16,13-18 im lateinischen Mittelalter*. Tübingen 1963, с. 33-34, 74-78, 146-153; L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 225-226.

⁴⁷ *Палінодія*, с. 340.

⁴⁸ Origenes. *Commentarium in Matthaeum* XII 10 // PG 13, 997.

⁴⁹ Ambrosius. *Expositio Evangelii secundum Lucam* VI 95 // PL 15, 1693.

⁵⁰ Див. J. Ludwig. *Die Primatworte*, с. 65-68; L. Kolyadyuk. *Der Primat*, с. 239.

⁵¹ *Палінодія*, с. 342.

⁵² Там само, с. 342-345.

⁵³ Joannes Chrysostomus. *In Matthaeum homilia* XIV // PG 58, 534.

символізує міцність віри, і саме з цієї причини – через його сильну віру – Петра назвали скелею⁵⁴. Подібно пише й Кирило Александрійський: «Скелею, як я розумію, назвав (Христос) не щось інше, як непорушну і міцну віру учня, на якій Церква Христова оперта та утверджена так, що не впаде»⁵⁵. Так само вважає й Епіфаній: «Тому що Петро визнав Христа сином Бога живого, тому він почув: на цій скелі я збудую мою Церкву»⁵⁶.

Ще важливіше, наголошує Копистенський, що так вважали не лише східні отці, а й західні. Наприклад, Августин у Трактаті 10 на послання від Йоана пише: «Дивіться, яка похвала слідує його вірі: Ти – Петро, і на цій скелі я побудую мою Церкву... на цій вірі, на сказаному: Ти – син Бога живого...»⁵⁷. Подібні думки висловлюють Амвросій та Іларій⁵⁸. А найголовніше, як наголошує Копистенський, – такою ж була думка і Римських пап. Наприклад, папа Григорій Двоєслов писав: «Ваше життя утвердіть на скелі Церкви, тобто визнанні Петра, верховного апостола»⁵⁹; за ним слідує Фелікс III, який перефразовує євангельські слова в такий спосіб: «Блаженний ти, Симоне, сине Йони, бо не тіло і кров це тобі об'явили, але Отець мій небесний, і на цьому визнанні я збудую мою Церкву»⁶⁰. Подібні думки висловлювали папи Адріан I, Іван VIII, Степан VI та Інокентій II⁶¹. Слід додати, що у наведених цитатах римських єпископів є низка висловлювань, які Копистенський ігнорує чи замовчує. Так, Григорій та Інокентій II називають Петра «верховним апостолом», Адріан – «верховним пастирем Церкви».

Врешті Копистенський переходить до третього значення слова «скеля», якою Отці Церкви вважали самого Ісуса Христа. Як було вже згадано, на це тлумачення мав великий вплив Августин, і саме на його поясненні зосереджується автор «Палінодії»⁶². Тут треба звернути увагу на грецький оригінал тексту в Мт 16:18: «σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μὲν οὐ τὴν ἐκκλησίαν», а латинською мовою: «tu es Petrus et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam»; тут дуже добре видно різницю між «Пётрос»,

⁵⁴ Див. *Палінодія*, с. 343; L. Kolyadyuk. *Der Primat*, 241.

⁵⁵ Cyrillus Alexandrinus. *In Isaiam* IV II: Vers 23 // PG 70, 940 (у цьому виданні текст дещо відрізняється від цитати Копистенського).

⁵⁶ Eriphanus. *Adversus haereses* II I 59, 7 // PG 41, 1029.

⁵⁷ Augustinus. *In epistulam Joannis ad Parthos* X 1 // PL 35, 2054.

⁵⁸ Див. *Палінодія*, с. 345-346.

⁵⁹ Gregorius Magnus. *Epistolae* IV, 38 // PL 77, 713.

⁶⁰ Перейнято з книги Де Домініса, однак не відомо, яким джерелом користувався останній. Див. *Палінодія*, с. 347 та HLEUL 3/2, 1030.

⁶¹ Див. *Палінодія*, с. 347-349.

⁶² Див. там само, с. 349-352.

чи «Petrus», і «πέτρος», чи «petra», що в українському перекладі не зауважується, але на що вже віддавна звертали увагу екзегети. У грецькій мові слово «πέτρος» означає «камінь», а також «скеля», тимчасом як «πέτρα» вживається передусім у значенні «скеля»⁶³. Треба сказати, що слово «πέτρος» цілком відповідає арамейському «Кифа», – як Христос, чиєю мовою була арамейська, насправді й називає Петра⁶⁴. Однак екзегети вважали, що різниця між «Petrus» і «petra» в тексті Євангелія вимагає пояснення. Тому, на думку Августина, справжньою скелею (petra) є Христос⁶⁵, на що вказує 1 Кор 10:4: «...Що всі пили те саме духовне питво, бо пили з духовної, що йшла за ними, скелі – скеля ж був Христос». Натомість ім'я «Петро», за Августином, походить від слова «πέτρος», що означає «скелястий» чи «кам'яний», тобто «людина-скеля». Августин пояснює це в такий спосіб:

І я тобі кажу: Ти – Петро; позаяк я – скеля (petra), ти – Петро (тобто «скелястий»); бо не «петра» (petra) від «Петра», а «Петро» від «петри» (petra), так як «Христос» не [походить] від «християнський», а «християнський» від «Христа». (Et ego dico tibi: Tu es Petrus, quia ego petra, tu es Petrus; neque enim a Petro petra, sed a petra Petrus, quia non a christiano Christus, sed a Christo christianus).⁶⁶

Августин також вважав, що Петро символізує Церкву, а зв'язок між ним і Христом символізує зв'язок між Церквою і Христом. Церква є залежною від Христа, але одночасно стоїть непохитно на скелі – Христі⁶⁷.

Згідно з четвертим значенням, продовжує Копистенський, «скеля» позначає саму особу апостола Петра. Таке тлумачення знаходимо в багатьох отців, які, однак, не були прихильниками папської монархії. В Мт 16:18 Христос дав обітницю збудувати Церкву, бо ж Він говорив у майбутньому часі⁶⁸. На питання, коли вона була здійснена, чудово відповідає Йоан Златоустий, кажучи, що Христос вчинив Петра пастирем всього світу, але так само і всіх апостолів; ключі від Царства Небесного були обіцяні Петру, але дані всім апостолам; на будову Церкви Христос вислав усіх апостолів, мовивши: «Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: християчи їх в ім'я Отця

⁶³ Wilhelm Pape. Handwörterbuch der griechischen Sprache. Griechisch-deutsches Handwörterbuch. Т. 1: А-К, т. 2: Л-Ω. Ред. Max Sengebusch, 3-те видання, 6-й репринт. Braunschweig 1914, тут: т. 2, с. 605-606.

⁶⁴ Див. HLEUL 3/1, с. 227 (прим. 140).

⁶⁵ Augustinus. *Retractationes* I 21 // PL 32, 618.

⁶⁶ Augustinus. *Sermo* 270, 2 // PL 38, 1239.

⁶⁷ Augustinus. *In Joannis evangelium* 124, 21 // PL 35, 1973–1974. Див. К. Fröhlich. *Formen der Auslegung*, с. 148-153; L. Kolyadyuk, *Der Primat*, с. 244-245, 260.

⁶⁸ Палінодія, с. 353-354.

і Сина і Святого Духа...» (Мт 28:19) та: «Ідіть же по всьому світу та проповідуйте Євангелію всякому творінню» (Мр 16:15). Бо, на думку Йоана Златоустого, «будувати Церкву» означає проповідувати⁶⁹. Отже, підсумовує Копистенський, обітниця, дана Петрові (Мт 16:18), була виконана після воскресіння Христового (Мт 28:19 та Мр 16:15)⁷⁰ стосовно *всіх* апостолів, подібно як ключі від Царства Небесного були обіцяні Петрові (Мт 16:19), а дані всім апостолам після воскресіння, коли Христос сказав: «Кому відпустите гріхи – відпустяться, кому ж затримаєте – затримаються» (Йо 20:23). Це підтверджує також і Теофілакт⁷¹.

Усі апостоли були однаковою мірою підвалинами та фундаментом, на що вказують слова апостола Павла в Еф 2:20: «Побудовані на підвалині апостолів і пророків, де наріжним каменем – сам Ісус Христос», а також текст Одкр 2:14: «Стіна міста мала дванадцять підвалин і на них – дванадцять імен дванадцяти апостолів Агнця», тобто тих, хто проповідував і ширив учення Христове. Тож автор «Палінодії» робить висновок, що цими підвалинами і є це вчення (див. 1 Кор 3:10)⁷².

Тож, підводячи підсумок, Копистенський вказує на причини того, чому отці називали апостола Петра «скелею» або «фундаментом»: 1) тому що Петро перший повірив у Христа і визнав Його як Божого Сина; 2) з огляду на його сильну віру; 3) тому що він (разом із Павлом) особливо відзначився в проповіді Євангелія⁷³. З цієї ж причини обидвох назвали «верховними апостолами». Коли отці говорять про першість Петра, то мають на увазі не його владу, а його особисті якості, якими той виділявся з-посеред інших апостолів, зокрема «певну перевагу, сердечність і благородство розуму»⁷⁴. Беручи до уваги те, що за Августином Петро був символом Церкви, а за Кипріяном⁷⁵ – також її єдності, слід визнати, що в тих випадках, де Христос звертався до нього (в тому числі і в Мт 16:18-19), Він звертався до всієї Церкви, а Петро відповідав Йому не від себе, а від імені всіх апостолів та віруючих наступних поколінь⁷⁶. Таким чином, жодне з чотирьох згаданих тлумачень «скелі» не припускає якоїсь особливої влади апостола Петра в Церкві.

⁶⁹ Joannes Chrysostomus. *In Matthaeum homilia* 54, 2 // PG 58, 534 (У виданні «Patrologia Graeca» між грецьким і латинським текстами є певні відмінності).

⁷⁰ Палінодія, с. 354-355.

⁷¹ Theophylactus. *Enarratio in Evangelium S. Matthaei*: Мт 16 // PG 123, 319; Палінодія, с. 354.

⁷² Палінодія, с. 356-357.

⁷³ Там само, с. 357-358.

⁷⁴ Там само, с. 358.

⁷⁵ Cyprianus. *Liber de unitate ecclesiae* 4 // PL 4, 499-500.

⁷⁶ Палінодія, с. 359-361.

Висновки

Отже, в «Обороні» Льва Кревзи та «Палінодії» Захарії Копистенського маємо два зразки рецепції та інтерпретації святоотцівської біблійної екзегези. Кревза слідує сучасним йому захисникам папського примату, таким як Цезар Бароній та, ймовірно, Роберто Белларміно, які у своєму тлумаченні слів Христа з Мт 16:18 часто надавали висловам отців змісту, якого там насправді не було. Отці розуміли під «скелею» Церкви віру або Христа, і хоч багато-хто з них визнавав особливу роль Петра серед інших апостолів, з огляду на те, що Христос сам часто вирізняв його серед інших учнів, їхня думка була далекою від пізнішого римського розуміння першості Петра.

У міру того, як на Заході розвивалося вчення про примат папи Візантія все більше намагалася цьому протистояти. У перших століттях Схід надавав єпископові Риму особливу пошану, насамперед з огляду на те, що це був апостольський єпископський осідок та столиця імперії. На початках не було також ніяких застережень до наголошення особливої ролі апостола Петра, бо в контексті святоотцівського тлумачення «скелею» Церкви вважалася віра Петра, і, відповідно, кожний віруючий певною мірою був його спадкоємцем.

Окрім того, існувала думка, що кожний єпископ є спадкоємцем апостола Петра, бо всі єпископи отримали через нього своє пастирське служіння⁷⁷. З посиленням папства та його впливів Візантія висуває нові контраргументи. У XII ст. поширюється думка, що всі апостоли отримали від Христа ту ж саму владу, що й Петро. Таке розуміння, на думку сучасних дослідників, не має біблійного підґрунтя і суперечить святоотцівській екзегезі. Окрім цього, існувала думка, яка, хоч і не заперечувала особливої ролі апостола Петра, та все ж наголошувала, що не тільки єпископ Риму є його спадкоємцем. У XIII ст. було висунуто аргумент, що Церкву побудовано на всіх «апостолах та пророках» (Еф 2:20), причому роль Петра все дедалі сильніше применшували та наголошували на тому, що головою Церкви є Христос. Згодом, у XIV ст., було розвинуто думку, що всі єпископи однаково є наступниками всіх апостолів⁷⁸.

Саме ці аргументи бачимо у творі Копистенського. Це вказує на те, що автор «Палінодії», хоч і запозичує певні думки від «іновірця» де Домініса, та все ж орієнтується головню на візантійські зразки антилатинської полеміки, завдяки чому йому вдається залишитись у традиційному православ'ї.

⁷⁷ John Meyendorff. St. Peter in Byzantine Theology // *The Primacy of Peter: Essays in Ecclesiology and the Early Church* / ред. John Meyendorff. Crestwood, NY 1992, с. 67-75.

⁷⁸ Там само, с. 75-90.

Його пояснення святоотцівської екзегези стиха Мт 16:18 близьке до думки Отців, але має певні недоліки. Якщо аргументація Кревзи страждає на те, що концепції Святих Отців із натягненням допасовано до доктрини, то недолік візантійської моделі Копистенського полягає в тому, що у ній часто нівелюється особлива роль апостола Петра.

У своїй богословській думці про першість Петра і Лев Кревза, і Захарія Копистенський орієнтуються на вже готові зразки. Однак вони беруть за взірець не старі шаблони візантійсько-латинських суперечок, а спираються на твори, що постали на Заході в контексті Реформації та Контрреформації. Цей факт ставить полемічне письменство Речі Посполитої XVII ст. у загальноєвропейський богословський дискурс епохи раннього Нового часу. Щоб сказати більше про тенденції розвитку українсько-білоруського богослов'я даної епохи, потрібні детальніші дослідження богословського змісту полемічного письменства, які на сьогодні перебувають щойно на початковій стадії.

Yelena (Lyubov) Kolyadyuk

**THE PATRISTIC INTERPRETATION OF THE “ROCK” IN MT 16:18
THROUGH THE PRISM OF POLEMICS
BETWEEN LEV KREVZA AND ZACHARIYA KOPYSTENSKY**

The article considers the patristic concept of the “rock” in Mt 16:18 through the prism of the polemics between Lev Krevza and Zachariya Kopystensky. Appealing to the Patristic exegesis of this biblical passage, the Uniate and the Orthodox authors developed significantly different views on “the rock of the Church”. Based on their arguments, the author demonstrates ways Patristic thought in the 17th century was received in Ruthenian theology.

Keywords: polemics, primacy, Apostle Peter, “rock”, exegesis, Church Fathers.